

STANISŁAW BOROWSKI

WSPÓLZALEŻNOŚĆ MIGRACJI I REPRODUKCJI LUDNOŚCI

1. Określenie problemu. Hipotezy oparte na intuicji określają związki między ruchem migracyjnym a reprodukcją demograficzną jako współzależne. Oznacza to, że ruch migracyjny i reprodukcja ludności są dla siebie wzajemnie przyczynami i skutkami. Jednakże migracje składają się z szeregu cząstkowych procesów, takich jak emigracja, imigracja, saldo migracji, obrót migracyjny lub płynność migracyjna. Podobnie na reprodukcję ludności składa się szereg procesów cząstkowych, a mianowicie: urodzenia, dożycie określonego wieku, zgony, przyrost naturalny, reprodukcja brutto i netto. W rzeczy samej współzależność, czyli wzajemne oddziaływanie na siebie przyczyn i skutków, zachodzą między cząstkowymi procesami migracji i reprodukcji ludności. Ponadto rzadko chodzi tu o bezpośrednio oddziaływanie przyczyny na skutek i skutku na przyczynę, lecz zachodzą tu na ogół związki pośrednie. Tak więc współzależność migracji i reprodukcji ludności ma charakter bardzo złożony.

W dalszych rozważaniach ten kompleks związków pragniemy rozłożyć na związki bardziej proste. Hipotezy dotyczące tych związków wyrazimy w formie pięciu następujących pytań:

1) Jak wpływa reprodukcja ludności na ruch migracyjny, a zwłaszcza na emigrację?

2) Jak na obszarze przyjmującym kształtuje się reprodukcja demograficzna lub przyrost naturalny imigrantów?

3) Jakie mechanizmy demo-społeczne kształtują zachowania prokreacyjne i wymieralność imigrantów?

4) Jaki wpływ wywierają zachowania migracyjne i prokreacyjne imigrantów na migracje wtórne?

5) Jaki wpływ wywiera ruch migracyjny na reprodukcję ludności w długich okresach czasu?

Źródłem odpowiedzi na postawione pytania będą wyniki badań zawarte w wybranej światowej literaturze przedmiotu oraz polskie doświadczenia i wyniki polskich badań.

Doświadczenia polskie są szczególnie bogate. W ciągu kilku lat po drugiej wojnie światowej obszar ośmiu województw został zasiedlony

przez miliony imigrantów spoza obecnego obszaru Polski oraz z obecnych jej granic. Tego rodzaju migracje nie mają zbyt wiele precedensów w historii migracji. Toteż mogą one stanowić szczególnie przedmiot zainteresowania nauki o migracjach w skali międzynarodowej. Nauka polska od dawna zajmuje się tymi migracjami. Odpowiadając na pytania 2, 3, 4 i 5 pragniemy przede wszystkim wykorzystać wyniki tych badań.

Drugim polem doświadczeń mogą być miasta polskie liczące ponad pół miliona mieszkańców, a mianowicie: Warszawa, Łódź, Kraków, Wrocław, Poznań. Znaczna część mieszkańców tych miast to imigranci w relacji wieś — miasto oraz mniejsze miasto — wielkie miasto. Wyniki badań nad imigrantami do tych miast pragniemy w dużej mierze wykorzystać odpowiadając na pytania 2-5.

Tak więc w zakresie przestrzennym niniejszych rozważań eksponowaliśmy doświadczenia polskie, a w zakresie chronologicznym lata po drugiej wojnie światowej.

Reprodukcja ludności jako czynnik i następstwo migracji była w badaniach naukowych uwzględniana albo pomijana zależnie od specjalności naukowej badacza. Reprodukcję ludności uwzględniali na ogół demografowie, a pomijali lub traktowali marginesowo: ekonomiści, socjologowie lub geografowie. Jeśli uwzględnia się reprodukcję ludności jako czynnik lub następstwo migracji, to rzadko traktuje się ją jako proces kompleksowy. Na ogół zastępuje się je przez procesy cząstkowe, takie jak płodność, dzietność lub przyrost naturalny. W zależności od rozporządzalnych źródeł będziemy postępowali podobnie.

Tabela 1

Średnia liczba dzieci przypadająca na rodzinę utrzymującą się z prowadzenia indywidualnego gospodarstwa rolnego w Wielkopolsce w 1966 r.

Wiek matki w momencie obserwacji	Określenie dzieci	Ogółem średnia liczba dzieci na rodzinę	Średnia liczba dzieci na rodzinę w gospodarstwie o ogólnej powierzchni w ha:					
			0,5 - 5	5 - 10	10 - 15	15 - 20	20 - 25	25 i więcej
Ponizej 35 lat	żywo urodzone	2,8	3,2	2,3	3,5	1,7	2,0	1,5
	wychowane ^a	2,6	3,1	2,3	2,7	1,7	2,0	1,5
	przy rodzinie	2,5	2,7	2,2	2,6	1,7	1,6	1,5
35 - 44 lat	żywo urodzone	3,7	3,3	3,7	4,1	4,1	2,0	3,0
	wychowane	3,6	3,2	3,5	3,9	4,0	2,0	3,0
	przy rodzinie	3,3	3,1	3,3	3,5	4,0	2,0	3,0
45 i więcej lat	żywo urodzone	3,8	3,4	4,0	4,1	4,3	3,5	3,6
	wychowane	3,5	3,1	3,6	3,6	3,9	3,5	3,6
	przy rodzinie	2,2	1,9	2,3	2,3	2,8	2,5	2,5

^a Dożyło dnia obserwacji albo zmarło osiągnąwszy co najmniej 18 rok życia.

2. Wpływ poziomu reprodukcji ludności na ruch migracyjny. Problem rozłożymy na trzy pytania: jak wpływa reprodukcja ludności na emigrację, na imigrację oraz na saldo migracyjne?

Im większy przyrost naturalny tym liczniejsza emigracja. Jeśli nie wkraczają dodatkowe czynniki społeczne lub ekonomiczne to ta zależność emigracji od przyrostu naturalnego występuje powszechnie: w indywidualnym gospodarstwie rolnym, na wsi i w mieście, w mikro- i w makroregionie. Na każdym z tych szczebli wysoki przyrost naturalny uruchamia społeczne i ekonomiczne czynniki wypychające. W rodzinie tymi czynnikami są: wzrost gęstości zaludnienia mieszkania i poważnie niższy dochód na głowę. Na wsi, w mieście i regionie czynnikami tymi są: większe współzawodnictwo na rynku pracy, mniej miejsc w szkołach w przeliczeniu na ubiegających się, trudności zdobycia większego mieszkania, hałas dzieci i nastolatków itd. Ponieważ emigranci ze wsi i rolnictwa odgrywają wszędzie poważną rolę, interesującą nas zależność zilustrujemy przykładem 650 rodzin w indywidualnych gospodarstwach rolnych w Wielkopolsce (tab. 1) oraz 119 rodzin w mieszanej pod względem źródła utrzymania wsi Piechanin (woj. poznańskie) w 1966 r. (tab. 2).

Tabela 2

Średnia liczba dzieci przypadająca na rodzinę we wsi Piechanin w 1966 r.

Wyszczególnienie	Liczba rodzin	Średnia liczba dzieci		
		urodzonych	wychowanych	przyrodziny
I. Rodziny spółdzielców				
– wszystkie matki	50	3,4	3,2	1,9
– matki w wieku 35 lat i starsze	40	3,4	3,2	1,6
– matki w wieku 45 lat i starsze	37	3,2	2,9	1,9
II. Rodziny użytkowników indywidualnych gospodarstw				
– wszystkie matki	23	3,1	3,1	2,3
– matki w wieku 35 lat i starsze	19	3,2	3,2	2,3
– matki w wieku 45 lat i starsze	10	3,1	3,1	2,2
III. Inne rodziny				
– wszystkie matki	46	3,2	3,1	2,6
– matki w wieku 35 lat i starsze	28	3,2	3,1	2,6
– matki w wieku 45 lat i starsze	19	3,3	3,2	2,2

Źródło: jak tabela 1.

Jak widać liczba osób, która opuściła indywidualne gospodarstwo rolne jest dodatnio skorelowana z liczbą dzieci żywo urodzonych i wiekiem matki, a ujemnie z wielkością gospodarstwa w hektarach. W mieszanej zaś pod względem źródła utrzymania wsi liczba emigrantów zależy od liczby dzieci żywo urodzonych, wieku matki i źródła utrzymania rodzin.

Dodatnią korelację przyrostu naturalnego i emigracji wykazuje wiek-

szość województw polskich, jeśli za jednostki badania przyjmiemy powiaty. Podobną zależność rejestruje się w NRD, Jugosławii i innych krajach. Z zależności tej wyłamują się przeważnie powiaty i regiony o bardzo chłonnym rynku pracy¹.

Jest sprawą oczywistą, że w tych okolicznościach korelacja między przyrostem naturalnym a imigracją w różnych jednostkach terytorialnych jest ujemna. Wyłom w tej prawidłowości czynią jednostki terytorialne o bardzo chłonnym rynku pracy.

Wreszcie przyrost naturalny i saldo migracyjne są skorelowane ujemnie. Wskazują na to doświadczenia polskie, NRD oraz innych krajów demokracji ludowych i krajów zachodnich.

W Polsce, która utraciła w czasie wojny bardzo wiele zasobów mieszkaniowych, a po wojnie dawała pierwszeństwo inwestycjom produkcyjnym salda migracyjne w województwach od dawna są najsilniej i dodatnio skorelowane z przyrostem nowych mieszkań. Na przykład w latach 1960-1965 współczynnik korelacji liniowej między saldem migracyjnym a przyrostem naturalnym wynosił: $r = 0,579$, natomiast między tymże saldem a przyrostem nowych mieszkań: $r = 642$. Przy poziomie ufności 0,95 obydwa współczynniki wskazują na zależność istotną².

W doskonałej monografii migracji w Jugosławii między przyrostem naturalnym a saldem migracyjnym z lat 1958-1961 w dwudziestu regionach drugiego stopnia współczynnik korelacji liniowej rzędu zerowego wynosił $r = -0,495$. Przy poziomie ufności 0,99 związek ten można uznać za istotny³.

Współczynniki korelacji cząstkowej rzędu pierwszego były na ogół ujemne i istotne na przykład po wyłączeniu zmiennej:

- aktywności zawodowej — 0,475,
- aktywności zawodowej kobiet — 0,595,
- dochód narodowy na głowę — 0,197,
- dochód z przemysłu na głowę — 0,318,
- nakłady inwestycyjne na głowę — 0,427.

Do analogicznych rezultatów doszli Jugosłowianie badając związek salda migracyjnego i przyrostu naturalnego w latach 1958-1961 w 79 mniejszych regionach zwanych regionami pierwszego stopnia.

Przy konstrukcji modelu mobilności czynników regionalnych dla 48 stanów USA w latach 1950 - 1957 symptomem przyrostu naturalnego był odsetek nastolatków. Pomiędzy saldem migracyjnym tych stanów a od-

¹ Roczniki Demograficzne Polski 1945 - 1966, 1967 - 1968, 1971 - 1973. Warszawa 1968-1973; Bevölkerungsstatistische Jahrbücher der Deutschen Demokratischen Republik 1965-1973, Berlin 1965-1973; Fertilitet stanovništva u Jugoslavija, Beograd 1972; Migracije stanovništva Jugoslavije, Beograd 1971; Statistical Abstracts of the United States 1967 - 1972. Washington 1967 - 1972.

² Rocznik Demograficzny 1945 - 1966, op. cit.

³ Migracije stanovništva, op. cit., Factori migracionik kretanja, s. 297 - 327.

setkiem nastolatków otrzymano współczynnik korelacji rzędu zerowego $r = - 0,77^4$.

Tak więc dodatni wpływ przyrostu naturalnego na emigrację a ujemny na imigrację i saldo migracyjne jest powszechnie spotykany. Prawdopodobnie tę zakłóca bardzo silne oddziaływanie czynników ekonomicznych, społecznych i przyrodniczych, na przykład: chłonny, regionalny rynek pracy spotykany w wielu krajach; duża liczba nowych mieszkań oddawanych do użytku w okręgach uprzemysłowionych w Polsce i innych krajach demokracji ludowej; sprzyjające warunki klimatyczne w stanach Floryda i Kalifornia w USA.

3. Przyrost naturalny, płodność, dzietność i reprodukcja demograficzna imigrantów. Stosując transwersalną czyli przekrojową metodę badań stwierdza się na ogół wysoką płodność imigrantów lub ludności obszarów będących celem wysokiej imigracji. Wewnątrz tego obszaru imigranci odznaczają się wyższą rodnością, przyrostem naturalnym i płodnością aniżeli autochtoni czyli urodzeni na tym obszarze lub od bardzo dawna osiedleni. Oczywiście różnice te trwają tym dłużej, im bardziej przeciąga się okres imigracji. Tego rodzaju różnice ujawniają tylko specjalne badania nad płodnością, nie można ich wykryć na podstawie bieżącej statystyki urzędów statystycznych.

Wyższą rodność, przyrost naturalny i płodność obszarów objętych wysoką imigracją stwierdza się porównując je z terenami emigracji bądź z pozostającymi na uboczu ruchów migracyjnych, bądź z przeciętną krajową. Ta przewaga obszarów imigracji różnicuje się wewnątrznie zależnie od salda migracyjnego i długotrwałości migracji.

Przykład takich zachowań imigrantów w siedmiu zachodnich i północnych województwach Polski przedstawia tabela 3. W 1950 r. poziom płodności w tych województwach przekraczał znacznie poziom ogólnopolski. W tymże roku i w 1955 na niższym poziomie kształtowała się płodność w woj. opolskim mającym relatywnie wysoki odsetek autochtonów. Najszybciej płodność spadła poniżej poziomu ogólnopolskiego w mieście Wrocławiu następnie w woj. wrocławskim i szczecińskim. Chodzi więc tu o obszar przyjmujący charakter całkowicie miejski bądź mający na swym obszarze duże atrakcyjne miasto czy obszar wysoce zurbanizowany.

Przyjmując jako podstawę standaryzacji każdorazową ogólnopolską strukturę wieku zauważymy pewne zmiany w poziomie płodności siedmiu województw przyjmujących. W wielu przypadkach poziom płodności podwyższył się, w innych obniżył. W województwach wrocławskim i szczecińskim w latach 1965, 1970 i 1972 poziom płodności zrównał się z ogólnopolskim. Poza miastem Wrocławiem i woj. opolskim w niektórych latach województwa przyjmujące miały standaryzowaną płodność wyższą od poziomu ogólnopolskiego (tab. 3).

⁴ C. Blanco, *The Determinants of Regional Factor Mobility*, Den Haag 1962, s. 113.

Tabela 3

Zróżnicowanie reprodukcji ludności w latach 1950 - 1972

Lata	Polska ogółem	M. Wroc- ław	Województwa						
			gdań- skie	kosza- lińskie	olsztyń- skie	opolskie	szcze- cińskie	wroc- ławskie	zielono- górskie
Współczynniki płodności (urodzenia żywe na 100 kobiet w wieku 15 - 49 lat)									
1950	10,9	12,8	13,5	16,0	14,5	9,9	16,6	15,1	15,5
1955	11,0	10,7	12,7	15,8	15,0	10,3	15,1	13,5	14,7
1960	9,3	6,5	9,7	12,3	12,7	10,4	10,1	10,0	10,6
1965	7,2	4,4	7,3	8,3	9,3	8,2	7,0	6,7	7,4
1970	6,4	4,0	6,5	7,3	7,8	6,7	6,2	6,0	6,6
1972	6,6	4,2	6,8	7,5	7,9	6,5	6,4	6,4	7,1
Poziom w województwach — poziom w Polsce=100									
1950	100,0	117,4	123,9	146,8	133,0	90,8	152,3	138,5	142,2
1955	100,0	97,3	115,5	143,6	136,4	93,6	137,3	122,7	133,6
1960	100,0	69,9	104,3	132,3	136,6	111,8	108,6	107,5	114,0
1965	100,0	61,1	101,4	115,3	129,2	113,9	97,2	93,1	102,8
1970	100,0	62,5	101,6	114,1	121,9	104,7	96,9	93,8	103,1
1972	100,0	63,6	103,0	113,6	119,7	98,5	97,0	97,0	107,6
Współczynniki płodności standaryzowane									
1950	10,9	10,5	13,2	15,1	14,5	10,2	14,8	13,6	14,6
1955	11,0	8,7	10,8	14,9	14,5	10,2	13,6	12,4	13,8
1960	9,3	6,2	9,6	11,6	11,9	9,7	9,5	9,5	10,5
1965	7,2	4,5	7,4	8,8	9,5	8,0	7,4	7,2	7,9
1970	6,4	4,1	6,6	7,5	8,0	6,9	6,4	6,4	6,9
1972	6,6	4,2	6,7	7,6	8,0	6,8	6,4	6,7	7,2
Poziom w województwach — poziom w Polsce=100									
1950	100,0	96,3	121,1	138,5	133,0	93,6	135,8	124,8	133,9
1955	100,0	79,1	98,2	135,5	131,8	92,7	123,6	113,6	125,5
1960	100,0	66,7	103,2	124,7	128,0	104,3	102,2	102,2	112,9
1965	100,0	62,5	102,8	122,2	131,9	82,1	102,8	100,0	109,7
1970	100,0	64,1	103,1	117,2	125,0	107,8	100,0	100,0	107,8
1972	100,0	63,6	101,5	115,2	121,2	103,0	97,0	101,5	109,1

Tylko w 1950 r., a więc tylko podczas intensywnych ruchów migracyjnych, poziom umieralności niemowląt okazał się we wszystkich siedmiu województwach zachodnich i północnych wyższy aniżeli przeciętnie w kraju. W ciągu następnego dwudziestolecia umieralność niemowląt spadła poniżej poziomu ogólnopolskiego. Przyczyniło się to znacznie do spadku ogólnej umieralności poniżej poziomu krajowego. Spadkowi umieralności sprzyjał także fakt, że imigrowały osoby o stosunkowo dobrym zdrowiu. W końcowym rezultacie poziom reprodukcji netto okazał się w

Zróżnicowanie reprodukcji ludności w latach 1950 - 1972

Lata	Polska ogółem	M. Wrocław	Województwa						
			gdańskie	koszalińskie	olsztyńskie	opolskie	szczecińskie	wrocławskie	zielonogórskie
Zgony niemowląt na 1000 urodzeń żywych									
1950	111,2	140,0	115,5	110,5	125,6	112,8	124,9	126,0	120,3
1955	82,2	59,0	81,4	93,5	99,7	88,4	99,4	94,1	93,9
1960	54,8	39,5	45,2	57,2	62,0	55,4	60,5	59,3	62,4
1965	41,4	24,8	33,6	42,7	41,1	40,5	50,1	43,5	45,4
1970	33,4	23,3	29,4	36,6	31,9	27,5	32,1	35,7	33,1
1972	28,6	19,1	27,7	28,2	25,5	26,3	27,5	26,0	27,2
Poziom w województwach — poziom w Polsce=100									
1950	100,0	125,9	103,9	99,4	112,9	101,4	112,3	113,3	108,2
1955	100,0	71,8	99,0	113,7	121,3	107,5	120,9	114,5	114,2
1960	100,0	72,1	82,5	104,4	113,1	101,1	110,4	108,2	113,9
1965	100,0	59,9	81,2	103,1	99,3	97,8	121,0	105,1	109,7
1970	100,0	69,8	88,0	109,6	95,5	82,3	96,1	106,9	99,1
1972	100,0	66,8	96,9	98,6	89,2	92,0	96,2	90,9	95,1
Współczynniki reprodukcji netto									
1950	1,491	1,595	2,004	2,247	2,171	1,536	2,235	2,017	2,180
1955	1,519	1,382	1,594	2,187	2,129	1,491	2,018	1,829	2,032
1960	1,339	0,926	1,401	1,696	1,728	1,401	1,409	1,392	1,527
1965	1,149	0,729	1,179	1,389	1,497	1,235	1,196	1,155	1,254
1970	1,071	0,623	1,031	1,149	1,244	1,072	0,982	0,972	1,051
1972	1,034	0,644	1,025	1,121	1,199	1,024	0,954	0,945	1,070
Poziom w województwach — poziom w Polsce=100									
1950	100,0	106,9	134,4	150,7	145,6	103,0	149,9	135,3	146,2
1955	100,0	90,9	104,9	144,0	140,2	98,2	132,9	120,4	133,8
1960	100,0	69,2	104,6	126,6	129,1	104,6	105,2	104,0	114,0
1965	100,0	63,5	102,6	120,9	130,3	107,5	104,1	100,5	109,1
1970	100,0	58,2	96,3	107,3	116,2	100,1	91,7	90,8	98,1
1972	100,0	62,3	99,1	108,4	115,9	99,0	92,4	91,4	103,5

Źródło: Rocznik Demograficzny 1945 - 1966, GUS, Warszawa 1968; Rocznik Demograficzny 1973, GUS, Warszawa 1973, Rocznik Statystyczny 1970, GUS, Warszawa 1970, Rocznik Statystyczny 1972, GUS, Warszawa 1972,

siedmiu województwach przyjmujących wyższy, aniżeli w skali całego kraju (tab. 4).

Jednakże całkowita płodność imigrantów bywa czasem niższa, a czasem wyższa aniżeli autochtonów. Najczęściej decyduje o tym pochodzenie imigrantów oraz czas jaki upłynął między migracją a ślubem. Odwołamy się najpierw do doświadczeń polskich. Większość badań przeprowadzona została metodą kohortową.

Tabela 5

Dzietność generacji matek osiągnięta w Polsce do dnia 30 VI 1966 r.

Wiek w dniu 30 VI 1966	Polska ogółem		Woj. zachodnie i północne		Pozostałe województwa			
	liczba zbadanych rodzin	średnia liczba żywo urodzonych dzieci na jedną matkę	liczba zbadanych rodzin	średnia liczba żywo urodzonych dzieci na jedną matkę	liczba zbadanych rodzin	średnia liczba żywo urodzonych dzieci na jedną matkę		
poniżej 25	7 547	1,1	2608	1,1	4 939	1,1		
25 - 34	13 003	2,1	4725	2,1	8 278	2,1		
35 - 44	16 203	2,8	5229	2,8	10 974	2,8		
45 - 54	7 861	3,0	2074	3,0	5 787	3,0		
55 i więcej	3 796	2,9	960	3,1	2 836	2,9		
Z tego w województwach zachodnich i północnych								
Wiek w dniu 30 VI 1966	Średnia liczba żywo urodzonych dzieci na jedną matkę							
	M. Wrocław	Gdań- skie	Kosza- lińskie	Olsztyń- skie	Opolskie	Szcze- cińskie	Wroc- ławskie	Zielono- górskie
poniżej 25	1,0	1,0	1,0	1,0	1,2	1,0	1,3	1,1
25 - 34	1,7	2,1	2,2	2,3	1,9	1,9	2,1	2,3
35 - 44	2,2	2,9	2,8	2,9	2,6	2,8	2,6	3,2
45 - 54	2,4	3,0	3,2	3,3	2,7	3,2	2,5	3,1
55 i więcej	2,0	4,0	2,7	3,7	2,9	2,5	2,8	3,3

Źródło: Ankieta Zakładu Statystyki Ekonomicznej i Demografii przy Wyższej Szkole Ekonomicznej w Poznaniu.

Porównując dzietność osiągniętą przez generacje matek w skali ogólnokrajowej, w województwach wysyłających licznych emigrantów oraz w siedmiu województwach przyjmujących tychże nie zauważymy ani żadnej prawidłowości wśród młodszych generacji, ani ich przewagi w województwach przyjmujących. Przewaga ta utrzymała się wśród generacji starszych województw przyjmujących (tab. 5 i 6).

Typowymi obszarami przyjmującymi imigrantów są miasta. Wiele czynników obniża w nich płodność, umieralność oraz reprodukcję demograficzną. W rachubę wchodzi takie czynniki, jak: niższe odsetki zamężnych kobiet w miastach aniżeli na wsi, późniejszy wiek wstępowania w związku małżeńskie, wyższy poziom wykształcenia ludności miejskiej, większa konkurencja dóbr i usług półluksusowych i luksusowych dla dziecka w rodzinie miejskiej. Nie bez znaczenia są perturbacje w płodności spowodowane migracjami i ruchami z migracją sprzężonymi. Jeśli porównamy płodność, umieralność niemowląt i reprodukcję netto w miastach i na wsi w rozwoju chronologicznym, to zauważymy charakterystyczne rozwieranie się nożyc płodności i reprodukcji (tab. 7). Spośród wielu czynników wywołujących te różnice trudno wyodrębnić migracje.

Tabela 6

Liczba urodzeń żywych przypadająca na jedną kobietę według generacji w Polsce, w grudnia 1970 r.

Wiek	Polska — ogółem		Województwa zachodnie i północne		Pozostałe województwa	
	liczba kobiet	średnia liczba urodzeń żywych	liczba kobiet	średnia liczba urodzeń żywych	liczba kobiet	średnia liczba urodzeń żywych
Ogółem	8 243 420	2,7	2 080 140	2,7	6 163 280	2,6
15 - 19	65 360	0,6	20 140	0,6	45 220	0,6
20 - 24	698 780	1,0	198 220	1,1	500 560	1,0
25 - 29	749 020	1,7	195 800	1,8	553 220	1,7
30 - 34	954 120	2,3	270 700	2,4	683 420	2,2
35 - 39	1 017 520	2,7	286 360	2,9	731 160	2,6
40 - 44	1 049 700	3,0	286 600	3,2	763 100	2,9
45 - 49	956 460	3,1	252 280	3,3	704 180	3,1
50 - 54	612 060	3,1	139 280	3,3	472 780	3,1
55 - 59	721 140	3,1	149 760	3,2	571 380	3,1
60 - 64	709 300	3,1	143 000	3,3	566 300	3,1
65 - 69	546 180	3,3	107 520	3,5	438 660	3,2
70 i więcej	76 560	3,2	14 340	3,4	62 220	3,1
Wiek nie ustalony	87 220	2,6	16 140	2,6	71 080	2,6

Źródło: *Dzietność kobiet, ludność*, z. 24, cz. I, II, GUS, Warszawa 1971.

Przypatrzymy się jednak pięciu największym miastom polskim liczącym pół miliona i więcej mieszkańców. Rozdzielmy całą reprezentację mieszkańców i imigrantów na dwie grupy: utrzymujących się z przemysłu, budownictwa, handlu, transportu i łączności oraz grupę utrzymujących się z usług nieprodukcyjnych. Reprezentacje nie są wprawdzie całkowicie porównywalne. Nie podważają one, naszym zdaniem, ogólnej prawidłowości: w miarę przechodzenia od młodszych do starszych generacji zwiększa się różnica płodności. Płodność pierwszej z tych grup jest Wyższa aniżeli drugiej. Tę prawidłowość potwierdzają wyniki badań dla poszczególnych regionów oraz dla całej Polski.

Jeżeli z kolei obie grupy podzielimy na trzy podgrupy rodzin, to jest takie, w których oboje rodzice przeszli z rolnictwa, jedno z rodziców przeszło z rolnictwa i żadne z rodziców nie przeszło z rolnictwa, to zauważymy, że pierwsza z tych podgrup jest najbardziej dzietna, ostatnie najmniej, a dzietność środkowej podgrupy zajmuje miejsce pośrednie.

Mamy więc tutaj ważne zjawiska polegające na tym, że dzietność imigrantów — byłych rolników jest wyższa aniżeli dzietność miejskich autochtonów oraz jest zróżnicowana zależnie od tego, czy jeden czy oboje małżonkowie-imigranci wywodzą się z rolnictwa (tab. 8 i 9).

Zróżnicowanie reprodukcji ludności w latach 1950 - 1972

Lata	Polska ogółem	Z tego			Poziom na wsi=100	
		miasta razem	miasto Warszawa	wsie	poziom w miastach	poziom Warszawie
Współczynniki płodności (urodzenia żywe na 100 kobiet w wieku 15 - 49 lat)						
1950	10,9	9,9	7,3	11,6	85,3	62,9
1955	11,0	10,1	8,1	11,8	85,6	68,6
1960	9,3	7,7	4,9	10,9	70,6	45,0
1965	7,2	5,7	3,5	8,8	64,8	39,8
1970	6,4	5,1	3,5	7,9	64,6	44,3
1972	6,6	5,3	4,3	8,3	63,9	41,0
Współczynniki płodności standaryzowane (podstawą struktura z 1960 r.)						
1950	11,6	10,4	7,8	12,4	83,9	62,9
1955	11,1	10,0	8,0	12,1	82,6	66,1
1960	9,1	7,4	4,9	10,9	67,9	45,0
1965	7,7	5,5	3,8	9,7	56,7	39,2
1970	6,9	5,3	4,0	9,0	58,9	44,4
1972	7,0	5,4	3,9	9,3	58,1	41,9
Zgony niemowląt na 1000 urodzeń żywych						
1950	111,2	102,6	79,3	116,0	88,4	68,4
1955	82,2	73,3	40,8	88,9	82,5	45,9
1960	54,8	49,7	27,9	58,9	84,4	47,4
1965	41,5	38,8	24,7	43,4	89,4	56,9
1970	33,4	31,6	23,3	34,8	90,8	67,0
1972	28,6	28,0	26,6	29,2	95,9	91,1
Współczynniki reprodukcji netto						
1950	1,491	1,300	1,180	1,610	80,7	73,3
1955	1,519	1,366	1,228	1,675	81,6	73,3
1960	1,339	1,098	0,759	1,601	68,6	47,3
1965	1,149	0,879	0,580	1,487	59,1	39,0
1970	1,011	0,794	0,601	1,315	60,4	45,7
1972	1,034	0,807	0,580	1,369	58,9	42,4

Uwaga: Dla M. Warszawy odpowiednie dane odnoszą się do lat: 1950 - 1951, 1955 - 1956, 1960 - 1961, 1965 - 1966.

Źródło: Rocznik Demograficzny 1945 - 1966, 1967 - 1968, 1971, GUS, Warszawa 1968, 1969, 1971; Rocznik Statystyczny 1973, GUS, Warszawa 1973.

Przeciętna liczby urodzeń żywych wśród imigrantów ze wsi do miast ulega zróżnicowaniu w zależności od klasy — wielkości miasta przyjmującego. Im większe miasto przyjmuje, tym mniej urodzeń żywych przypada na kobietę. Dotyczy to zarówno kobiet urodzonych na wsi, jak i w 'mieście. W miastach należących do tej samej klasy wielkości na kobiety przybyłe ze wsi przypada więcej urodzeń żywych aniżeli na kobiety urodzone w mieście. Rzecz godna uwagi, że kobiety urodzone w miastach,

Tabela 8

Średnie liczby urodzeń żywych w rodzinach w pięciu największych miastach Polski

Wyszczególnienie	Grupy rodzin wg wieku matki w dniu 30 VI 1966	Ogółem		Z tego w miastach				
		liczby zbada- nych rodzin	średnie liczby urodzeń żywych	Warsza- wa	Łódź	Kraków	Wrocław	Poznań
Rodziny utrzymujące się z przemysłu, budownictwa, handlu, transportu i łączności								
Razem	poniżej 25	488	0,8	0,8	0,8	0,9	1,0	0,7
	25 - 34	876	1,6	1,5	1,8	1,5	1,6	1,6
	35 - 44	1 464	2,3	2,0	2,2	2,1	2,2	2,6
	45 - 54	673	2,6	2,3	2,3	2,5	2,3	2,9
	55 i więcej	175	2,6	2,8	2,1	1,9	1,9	3,0
Z tego oboje rodzice prze- szli z rolni- ctwa	poniżej 25	28	1,3	1,0	1,4	1,3	1,4	1,0
	25 - 34	106	1,7	1,6	1,9	1,8	1,6	1,8
	35 - 44	253	2,5	2,6	2,2	2,3	2,6	2,8
	45 - 54	145	2,6	3,0	2,5	2,7	1,7	2,9
	55 i więcej	36	3,2	3,9	3,0	2,0	2,6	3,3
Jedno z rodzi- ców przeszło z rolnictwa	poniżej 25	109	1,0	1,0	0,8	1,2	1,1	0,8
	25 - 34	243	1,7	1,5	1,9	1,6	1,7	1,5
	35 - 44	341	2,3	2,1	2,2	2,5	2,2	2,7
	45 - 54	192	2,6	2,4	2,1	2,1	2,4	2,9
	55 i więcej	56	2,6	2,6	2,1	2,1	1,7	3,2
Żadne z rodzi- ców nie prze- szło z rol- nictwa	poniżej 25	351	0,8	0,8	0,7	0,8	0,9	0,7
	25 - 34	527	1,5	1,5	1,5	1,4	1,6	1,7
	35 - 44	870	2,3	1,9	2,2	1,9	2,1	2,6
	45 - 54	337	2,6	2,0	2,1	2,9	2,5	2,8
	55 i więcej	82	2,2	2,4	1,5	1,6	1,7	2,7

Źródło: Opracowano w Zakładzie Statystyki Ekonomicznej i Demografii WSE w Poznaniu na podstawie ogólnopolskiej ankiety w sprawie wielkości rodziny.

a osiedlone na wsi mają przeciętnie więcej dzieci aniżeli kobiety urodzone w miastach i tam pozostające (tab. 10).

Płodność u imigrantów do miast różnicuje się także w zależności od tego, ile lat liczyli oni w momencie przybycia ze wsi do miast lub ile lat upłynęło od momentu imigracji do momentu badania. Imigranci ze wsi do miast wyróżniają się tym wyższą płodnością im bliżsi byli oni wieku matrymonialnego w momencie imigracji lub im większą część swego życia spędzili na wsi⁵. Tę zależność potwierdzają także doświadczenia polskie.

⁵ Stan i perspektywy dzietności rodzin (Ankieta rodzinna 1972), Warszawa 1973, s. 233 - 237.

W ramach ankiety Głównego Urzędu Statystycznego zbadano 16 160 rodzin, spośród których 9185 mieszkało w miastach. Wyodrębniono z nich mężatki żyjące w mieście od urodzenia oraz trzy grupy migrantek, a mia-

Tabela 9

Średnie liczby urodzeń żywych w pięciu największych miastach Polski

Wyszczególnienie	Grupy rodzin wg wieku matki w dniu 30 VI 1966	Ogółem		Z tego w miastach				
		liczby zbadanych rodzin	średnie liczby urodzeń żywych	Warszawa	Łódź	Kraków	Wrocław	Poznań
Rodziny utrzymujące się z usług nieprodukcyjnych								
Razem	poniżej 25	195	0,9	0,8	0,7	0,7	1,1	0,8
	25 - 34	363	1,6	1,6	1,7	1,3	1,8	1,7
	35 - 44	586	2,2	2,0	2,1	2,0	2,2	2,5
	45 - 54	276	2,4	2,0	2,5	2,3	2,6	2,7
	55 i więcej	103	2,0	2,1	1,0	1,3	2,1	2,5
Z tego oboje rodzice przeszli z rolnictwa	poniżej 25	21	0,7	0,8	0	0,5	0,8	2,0
	25 - 34	39	2,0	1,6	1,7	1,8	2,4	2,3
	35 - 44	64	2,8	2,6	3,0	2,6	2,7	3,0
	45 - 54	32	2,8	3,3	4,0	2,5	3,0	2,0
	55 i więcej	20	2,7	3,0	—	2,0	2,6	2,7
Jedno z rodziców przeszło z rolnictwa	poniżej 25	38	1,1	1,1	1,0	1,2	1,2	0,5
	25 - 34	82	1,6	1,6	1,9	1,1	1,9	1,6
	35 - 44	130	2,3	2,0	2,1	1,9	2,0	3,1
	45 - 54	66	2,4	1,8	3,2	2,1	2,3	2,5
	55 i więcej	24	2,2	3,0	2,0	1,4	2,3	3,0
Żadne z rodziców nie przeszło z rolnictwa	poniżej 25	136	0,8	0,7	0,8	0,5	1,1	0,7
	25 - 34	242	1,6	1,6	1,7	1,3	1,6	1,6
	35 - 44	392	2,0	1,9	1,6	1,7	2,1	2,3
	45 - 54	178	2,5	2,3	2,2	2,3	2,6	2,7
	55 i więcej	59	1,8	1,7	0,5	1,2	1,8	2,4

Źródło: Opracowano w Zakładzie Statystyki Ekonomicznej i Demografii WSE w Poznaniu na podstawie ogólnopolskiej ankiety w sprawie wielkości rodziny.

Tabela 10

Przeciętne liczby urodzeń żywych według miejsca zamieszkania i miejsca urodzenia ankietowanej

Miejsce urodzenia	Ogółem	Miejsce zamieszkania					
		miasta razem	miasta o liczbie mieszkańców w tys.			Wieś	
			poniżej 20	20 - 100	100 - 500 ^a		powyżej 500 ^b
Ogółem	2,47	2,07	2,34	2,14	1,95	1,75	2,97
Miasta	1,98	1,93	2,24	1,99	1,87	1,65	2,79
Wieś	2,68	2,21	2,41	2,27	2,07	1,89	2,98

^a Bez m. Poznania; ^b Łącznie z Poznaniem.

Źródło: Perspektywy rozrodczości w świetle ankiety rodzinnej 1972, Warszawa 1974, GUS.

Tabela 11

Małżonkowie według miejsca urodzenia, momentu przeniesienia się ze wsi do miast

Kobiety	Mężczyźni							
	ogółem	urodzili się w mieście i mieszkają		urodzili się na wsi i przenieśli się do miast w wieku			urodzili się na wsi i mieszkają na wsi	
		w mieście	na wsi	0 - 14 lat	15 - 19 lat	20 lat i więcej		
różnica ogółem	16 160	4 431	361	1 086	1 258	2 410	6 614	
urodzili się w mieście i mieszkają	w mieście	4 614	3 058	×	495	451	610	×
	na wsi	302	×	86	×	×	×	216
urodzili się na wsi i przenieśli się do miast w wieku lat	0 - 14	1 175	471	×	324	199	181	×
	15 - 19	1 341	466	×	142	397	336	×
	20 i więcej	2 055	436	×	125	211	1 283	×
urodzili się na wsi i mieszkają na wsi	6 673	×	275	×	×	×	6 398	

Źródło: Stan i perspektywy dzietności rodzin (Ankieta rodzinna 1972); Tablice wynikowe, GUS, Departament Statystyki Ludności i Badań Demograficznych, Warszawa, marzec 1973, s. 103.

nowcie takie, które żyły w mieście: a) od dzieciństwa czyli przybyły do miasta przed ukończeniem 14 roku życia; b) od lat młodzieńczych czyli przenieśli się do miasta w wieku 15-19 lat oraz c) od wieku dorosłego czyli przenieśli się do miasta w wieku 20 lat lub później (tab. 11).

Jak widać z tabeli 12 najniższą płodność zmanifestowały autochtonki z miast, czyli kobiety żyjące w mieście od urodzenia. Nieco wyższą płodność stwierdzono wśród kobiet żyjących w mieście od dzieciństwa; jeszcze wyższą wśród kobiet mieszkających w mieście od wieku 15-19 lat; najwyższą zaś płodność reprezentowały kobiety, które opuściły wieś w wieku 20 lat lub później.

Jeśli ogół tych kobiet sklasyfikujemy według poziomu wykształcenia, to zauważymy znów, że płodność różnicuje się według dwóch kryteriów. Tak jak poprzednio im dłużej matka mieszkała na wsi tym wyższą charakteryzowała się płodnością. Każda zaś z grup wyodrębniona na podstawie czasu zamieszkania na wsi reprezentowała tym niższą płodność im wyższe było jej wykształcenie (tab. 13).

Interesujące nas grupy kobiet podzieliśmy także według stosunku do pracy i pozycji społecznej. W każdej grupie wyodrębnionej według czasu zamieszkania w mieście kobiety pracujące charakteryzowały się niższą płodnością aniżeli zawodowo bierne. Z kolei wśród kobiet pracujących mniej dzieci do momentu obserwacji urodziły pracownice umysłowe, wię-

Tabela 12

Kobiety w miastach według urodzeń żywych, momentu zamieszkania w mieście i poziomu wykształcenia (w %)

Odkąd mieszka w mieście	Ogółem	Liczba urodzeń żywych						
		0	1	2	3	4	5	6 i więcej
Wykształcenie podstawowe nieukończone								
Razem	100	6	10	25	25	18	8	9
Od urodzenia	100	6	10	24	26	18	9	7
Od dzieciństwa ^a	100	2	10	21	35	24	2	6
Od lat młodzieńczych ^b	100	4	10	31	22	18	7	8
Od wieku dorosłego ^c	100	7	9	25	24	17	9	9
Wykształcenie podstawowe i zasadnicze zawodowe								
Razem	100	6	23	40	19	7	3	2
Od urodzenia	100	7	27	38	17	6	3	2
Od dzieciństwa ^a	100	7	24	40	18	8	2	1
Od lat młodzieńczych ^b	100	5	22	43	20	7	2	1
Od wieku dorosłego ^c	100	5	17	40	23	9	4	2
Wykształcenie średnie								
Razem	100	8	40	39	10	2	1	0
Od urodzenia	100	10	41	37	9	2	1	0
Od dzieciństwa ^a	100	5	42	39	12	2	0	0
Od lat młodzieńczych ^b	100	6	35	46	8	3	2	—
Od wieku dorosłego ^c	100	7	34	38	14	5	1	1
Wykształcenie wyższe								
Razem	100	10	46	39	5	—	—	—
Od urodzenia	100	9	50	37	4	—	—	—
Od dzieciństwa ^a	100	9	35	52	4	—	—	—
Od lat młodzieńczych ^b	100	15	39	39	7	—	—	—
Od wieku dorosłego ^c	100	5	40	40	15	—	—	—

Uwaga: ^a urodziła się na wsi, przeniosła się do miasta w wieku 0-14 lat; ^b urodziła się na wsi, przeniosła się do miasta w wieku 15-19 lat; ^c urodziła się na wsi, przeniosła się do miasta w wieku 20 lat i więcej.

Źródło: Stan i perspektywy dzietności rodzin (Ankieta rodzinna 1972), GUS, Warszawa 1973.

cej zaś dzieci urodziły robotnice oraz kobiety posiadające własny warsztat, sklep, gabinet lekarski lub pomagające stale członkowi rodziny posiadającemu samodzielne źródło dochodu (tab. 14).

Przedstawione tutaj zachowania prokreacyjne imigrantów w Polsce nie są odosobnione, lecz jak na to wskazuje przytaczana literatura mają swoje odpowiedniki w wielu krajach i na różnych kontynentach⁶. W świe-

⁶ P. Neal Ritchey, C. Shannon Stokes, *Residence Background, Migration and Fertility*, Demography 1972, vol. IX, nr 2, s. 217-230; J. J. Mangalam, H. K. Schwarzweller, *General Theory in the Study of Migration, Current Needs*

Tabela 13

Kobiety w miastach według urodzeń żywych, wieku i momentu zamieszkania w mieście (w %)

Grupa wieku Odkąd mieszka w mieście	Ogółem	Liczba urodzeń żywych						
		0	1	2	3	4	5	6 i wię- cej
Ogółem	100	7	27	38	16	7	3	2
Od urodzenia	100	8	32	37	14	5	2	2
Od dzieciństwa ^a	100	6	30	39	16	6	2	1
Od lat młodzieńczych ^b	100	6	24	42	17	7	2	2
Od wieku dorosłego ^c	100	6	18	37	22	10	4	3
W tym:								
20 - 24 lat	100	13	62	22	3	0	—	—
Od urodzenia	100	16	63	20	1	0	—	—
Od dzieciństwa ^a	100	7	58	32	5	—	—	—
Od lat młodzieńczych ^b	100	11	63	21	4	1	—	—
Od wieku dorosłego ^c	100	4	66	26	4	—	—	—
25 - 29 lat	100	8	46	37	7	1	1	0
Od urodzenia	100	10	52	32	5	1	0	0
Od dzieciństwa ^a	100	6	45	38	10	1	0	—
Od lat młodzieńczych ^b	100	8	41	41	10	0	—	—
Od wieku dorosłego ^c	100	7	33	49	10	1	0	—
30 - 34 lat	100	5	27	45	15	5	2	1
Od urodzenia	100	6	34	44	13	3	2	1
Od dzieciństwa ^a	100	4	31	45	14	4	1	1
Od lat młodzieńczych ^b	100	4	23	51	16	6	1	1
Od wieku dorosłego ^c	100	4	21	42	22	8	1	2
35 - 39 lat	100	4	19	45	19	8	3	2
Od urodzenia	100	6	24	45	16	5	2	2
Od dzieciństwa ^a	100	4	19	46	19	9	2	1
Od lat młodzieńczych ^b	100	2	13	52	19	10	3	1
Od wieku dorosłego ^c	100	4	12	40	24	13	4	3
40 - 44 lat	100	6	15	37	23	11	5	3
Od urodzenia	100	6	17	40	21	9	4	3
Od dzieciństwa ^a	100	7	16	35	22	14	3	3
Od lat młodzieńczych ^b	100	6	13	36	25	11	5	4
Od wieku dorosłego	100	6	11	34	26	13	7	3
45 - 49 lat	100	8	13	33	25	11	5	5
Od urodzenia	100	7	16	35	24	9	5	4
Od dzieciństwa ^a	100	13	13	25	28	13	3	5
Od lat młodzieńczych ^b	100	7	13	35	24	13	4	4
Od wieku dorosłego ^c	100	8	10	30	25	14	6	7

Uwagi i źródło jak pod tabelą 12.

and Difficulties, International Migration Review 1968, vol. III, nr 7, s. 3 - 18; J. J. Macisco, L. F. Bouvier, R. H. Weiler, *The Effect of Labour Force Participation on the Relation Between Migration Status and Fertility in San Juan, Puerto Rico*, Milbank Memorial Fund Quarterly 1970, s. 51 - 70; A. Zarate, *Differential Fertility in Monterrey, Mexico; Prelude to Transition?* Milbank Memorial Fund Quarterly 1967, vol. 45, s. 93-108; C. Kiser, *Birth Rates Among Rural Migrants*

Tabela 14

Kobiety w miastach według urodzeń żywych, momentu zamieszkania w mieście, stosunku do pracy i grupy społecznej (w %)

Odkąd mieszka w mieście	Ogółem	Liczba urodzeń żywych						
		0	1	2	3	4	5	6 i więcej
Pracujące zawodowo								
Razem	100	7	30	38	15	6	2	2
Od urodzenia	100	8	34	38	13	4	2	1
Od dzieciństwa ^a	100	6	32	39	16	5	1	1
Od lat młodzieńczych ^b	100	6	26	42	16	7	2	1
Od wieku dorosłego ^c	100	6	20	37	20	10	4	3
Pracownice fizyczne								
Razem	100	6	21	38	20	9	3	3
Od urodzenia	100	7	25	36	18	8	3	3
Od dzieciństwa ^a	100	6	23	36	21	10	2	2
Od lat młodzieńczych ^b	100	6	21	39	21	9	3	1
Od wieku dorosłego ^c	100	6	15	37	23	11	5	3
Pracownice umysłowe								
Razem	100	9	39	39	10	2	1	0
Od urodzenia	100	10	41	37	9	2	1	0
Od dzieciństwa ^a	100	6	39	41	12	2	0	—
Od lat młodzieńczych ^b	100	7	33	46	9	3	1	1
Od wieku dorosłego ^c	100	9	31	39	15	5	1	—
Samodzielne i pomagające								
Razem	100	3	15	33	22	12	8	7
Od urodzenia	100	2	17	34	28	8	9	2
Od dzieciństwa ^a	100	—	32	42	5	11	5	5
Od lat młodzieńczych ^b	100	13	9	30	22	13	9	4
Od wieku dorosłego ^c	100	2	12	31	21	14	8	12
Utrzymywane przez pracujących								
Razem	100	5	21	39	20	8	4	3
Od urodzenia	100	6	25	38	18	7	4	3
Od dzieciństwa ^a	100	5	21	40	19	9	3	3
Od lat młodzieńczych ^b	100	4	19	44	20	7	3	3
Od wieku dorosłego ^c	100	4	15	39	24	10	4	4

Uwaga i źródło jak pod tabelą 12.

in *Cities*, Milbank Memorial Fund Quarterly 1938, vol. 16, s. 369-381; D. Goldberg, *The Fertility of Two-Generation Urbanités*, Population Studies 1959, vol. XVII, s. 214-222; L. Tabah, R. Samuel, *Preliminary Findings of a Survey on Fertility and Attitudes Toward Family Formation in Santiago, Chile*, Research in Family Planning 1962; S. Goldstein, *Interrrelations between Migration and Fertility*, Thailand Demography 1973, vol. X, nr 2, s. 225 - 241.

tle analiz przekrojowych imigranci charakteryzują się wyższą płodnością aniżeli autochtoni. W świetle analiz kohortowych osiągają płodność wyższą, jeśli pochodzą z rolnictwa, ze wsi oraz mniejszych miejscowości, aniżeli miejscowości przyjmującej. Ich płodność jest tym wyższa im dłużej stykali się ze wsią, a tym niższa im więcej mieszkańców liczy jednostka urbanizacyjna. Prócz tego płodność imigrantów jest różnicowana przez cechy demograficzne i społeczno-ekonomiczne takie jak wiek, wykształcenie, aktywność zawodowa i grupa społeczna.

4. Demo-społeczne mechanizmy różnicujące płodność migrantów. Przedstawione doświadczenia polskie i obce pozwalają wysunąć i w pewnej mierze zweryfikować hipotezy w sprawie demo-społecznych mechanizmów różnicujących płodność migrantów.

Z punktu widzenia czasu decyzji migracji i czasu pojawienia się potomstwa wyodrębnić można dwie grupy migrantów. Jeśli decyzje migracji zapadają wcześniej, to wielu migrantów odkłada zawarcie związku małżeńskiego i urodzenie dzieci na czasy po emigracji. Wówczas na obszarze przyjmującym imigrantów obserwujemy pewnego rodzaju okres kompensacyjny. W ciągu pięciu lat, niekiedy dłużej, imigranci odznaczają się żywą aktywnością matrymonialną i prokreacyjną.

Druga grupa podejmuje decyzje emigracji, kiedy część lub wszystkie oczekiwane dzieci się już urodziły. Te dzieci są często jednym z czynników wypychających z dawnego miejsca zamieszkania. Na obszarze przyjmującym, zachowania prokreacyjne tych imigrantów nie różnią się od zachowań autochtonów w tym samym wieku i grupie społecznej⁷.

Płodność i dzietność różnicuje się zależnie od wielkości osiedla. Jest ona najwyższa w indywidualnym gospodarstwie rolnym i na wsi, a następnie maleje w miarę jak przechodzimy do coraz większego miasta. Migranci przechodzą na ogół z osiedli mniejszych do większych. Znacznie rzadsze są ruchy migracyjne między osiedlami tej samej wielkości lub z osiedli wielkich do małych. Zachowania prokreacyjne imigrantów są wypadkową obserwowanej płodności miejsc wysyłających i przyjmujących migrantów. Imigranci ze wsi do miast na przykład, dostosowują swą płodność do dzietności miejskich autochtonów. I na odwrót emigranci z miast do rodzin wiejskich⁸ (tabela 10).

Ta wypadkowa wielkości rodzin z miejsc przyjmujących i wysyłających migrantów jest jak gdyby średnią ważoną. Wagą jest czas przeżyty przez rodziców w miejscu wysyłającym i przyjmującym. To znaczenie czasu przeżytego w dawnym i nowym miejscu osiedlenia doskonale

⁷ Ibidem.

⁸ P. Neal Ritchey, C. Shannon Stokes, op. cit. J. L. Kantner, P. K. Whelpton, *Fertility Rates and Fertility Planning by Character of Migration*, Milbank Memorial Fund Quarterly 1952, vol. 30, s. 152 - 187; L. Tabah, R. Samuel, op. cit.

ilustrują zachowania prokreacyjne imigrantów ze wsi do miast. Im dłużej imigranci przebywali na wsi, tym więcej przewyższają swą dzietnością autochtonów miejskich i na odwrót⁹ (tabele 12, 13, 14).

Rolę wag spełniają także małżonkowie. Jeżeli obydwaj małżonkowie imigrowali do miasta z gospodarstwa rolnego, wsi lub mniejszego miasta to ich płodność i dzietność znacznie przewyższa płodność i dzietność autochtonów miasta przyjmującego. Jeżeli tylko jeden z małżonków pochodzi z gospodarstwa rolnego, wsi lub mniejszego miasta, to para małżeńska pod względem swoich zachowań prokreacyjnych zajmuje miejsce pośrednie między autochtonami miejsca przyjmującego, a parą małżeńską poprzednio wyszczególnioną (tabele 8 i 9).

Im większe miasto, tym niższy odsetek mieszkańców stanowią imigranci z rolnictwa i ze wsi. Tą zależnością w pewnym stopniu można wytłumaczyć coraz niższą płodność i dzietność w coraz to większych miastach. Jeżeli w miastach różnych wielkości wyodrębnimy dwie grupy mieszkańców: autochtonów, czyli urodzonych w tych miastach oraz imigrantów ze wsi, to otrzymamy dwa szeregi: szereg bardziej jednorodnych aktywnych pod względem płodności i dzietności imigrantów ze wsi oraz bardziej zróżnicowany mniej aktywny szereg autochtonów miejskich. Wskazywałoby to na odrębność zachowań prokreacyjnych imigrantów i wyższy poziom ich płodności¹⁰.

W ciągu całego życia duże agregaty imigrantów odznaczają się bądź niższą płodnością, bądź wyższą aniżeli autochtoni, zwłaszcza autochtoni obszarów wysyłających. To można ustalić jedynie śledząc płodność imigrantów i nie-migrantów metodą kohortową. Na pierwszą z tych alternatyw wskazuje literatura przedmiotu¹¹, na drugą doświadczenia polskie (tabele 5 i 6 oraz 8 i 9).

5. Wpływ migrantów na mobilność przestrzenną i reprodukcję demograficzną w długich okresach czasu. Imigranci są na ogół bardziej skłonni do nowych wędrówek aniżeli autochtoni w osiedlach i na obszarach przyjmujących. Spośród doświadczeń polskich wskazuje na to znacznie wyższa mobilność migracyjna mieszkańców siedmiu województw zachodnich i północnych Polski aniżeli pozostałych województw. W latach 1966-1970 mobilność ta wyrażona płynnością migracyjną (obrotem (migracyjnym) przedstawiała się jak w tabeli 15.

⁹ *Stan i perspektywy dzietności*, op. cit.; P. Neal Ritchey, C. Shannon Stokes, op. cit. s. 217-224; C. Kiser, op. cit.; D. Goldberg, op. cit.

¹⁰ P. Neal Ritchey, C. Shannon Stokes, op. cit. s. 220 - 229.

¹¹ *Ibidem*, s. 223 - 224; J. J. Macisco, L. F. Bouvier, M. J. Renzi, *Migration Status, Education, Fertility in Puerto Rico*, The Milbank Memorial Fund Quarterly 1969, s. 167 - 187.

Tabela 15

Obrót migracyjny w Polsce w 1966 - 1970 (w ‰)

Województwa zachodnie i północne	‰	Pozostałe województwa	‰	Pozostałe województwa	‰
M. Wrocław	16,5	M. Warszawa	2,3	Krakowskie	19,4
Gdańskie	26,4	M. Kraków	4,7	Lubelskie	24,9
Koszalińskie	46,7	M. Łódź	3,4	Łódzkie	23,0
Olsztyńskie	46,4	M. Poznań	5,2	Poznańskie	26,6
Opolskie	31,1	Białostockie	31,5	Rzeszowskie	21,4
Szczecińskie	39,1	Bydgoskie	29,0	Warszawskie	25,5
Wrocławskie	37,8	Katowickie	20,6	Razem	21,2
Zielonogórskie	41,4	Kieleckie	21,4		
Razem	36,0				

Źródło: Rocznik Statystyczny 1970, 1971, GUS, Warszawa, Rocznik Demograficzny 1945-1966, 1967-1968, 1971 GUS, Warszawa.

Interesujące są migracje z przyczyn matrymonialnych. Z powodu wysokiej homogeniczności populacji polskich ze względu na cechy społeczne — małżeństwa w Polsce są słabszym czynnikiem migracji aniżeli w wielu innych krajach. Jednakże te właśnie wędrówki stają się ogniwem dalszych migracji. Aktywność zawodowa obojga małżonków i powiększanie się ich rodzin staje się czynnikiem imigracji rodziców małżonków przejmujących pieczę nad małymi dziećmi.

Oznaczając saldo wędrówek kobiet w międzywojewódzkim ruchu migracyjnym kobiet z lat 1964-1965 przez K , saldo migracyjne osób w wieku 60 lat i starszych przez D , a roczne współczynniki małżeństw w województwach przez M , to otrzymujemy dla Polski następujące równania regresji i współczynniki korelacji liniowej¹²:

$$K = -40,420 + 5,537 M \quad r=0,651$$

(1,559)

$$D = -4,103 + 0,562 M \quad r=0,625$$

(0,165)

Migracje są silnie sprzężone z innymi rodzajami mobilności przestrzennej i społecznej. Poszczególne procesy składowe ruchu między zakładami pracy: zwolnień, przyjęć, przyrostu i płynności siły roboczej są odpowiednio dodatnio skorelowane z emigracją, imigracją, przyrostem i obrotem migracyjnym. Z kolei ruch między zakładami pracy i migracyjny jest skorelowany dodatnio ze społeczną mobilnością między poziomami wy-

¹² S. Borowski, *Determinanty regionalnych typów ruchu siły roboczej*, Roczniki Ekonomiczne 1967/68, vol. XX', s. 157.

kształcenia, kwalifikacjami, stanowiskami w zawodzie i tak dalej. Mobilność społeczna zaś, absorbuje mocno jednego lub obojga małżonków, pociąga za sobą obniżanie płodności i dzietności¹³.

W ten sposób dochodzimy do najważniejszego dla nas wniosku: ruch migracyjny obniża płodność i dzietność migrantów bądź bezpośrednio, bądź częściej przez sprzężone z pierwszymi migracjami nowe migracje, bądź wreszcie przez skorelowaną z ruchem wędrownym mobilność społeczną migrantów. W długim okresie czasu przez przepływy ludności ze wsi do miast, z obszarów mniej do więcej rozwiniętych — rzadziej odwrotnie — migracje przyczyniają się do wyrównywania płodności i reprodukcji demograficznej, lecz na ogół na obniżonym poziomie.

INTERRELATION BETWEEN THE MIGRATION AND REPRODUCTION OF POPULATION

S u m m a r y

The author tries to answer the following five questions:

- 1) How the reproduction of population influences the migration and especially the emigration?
- 2) How in the receiving areas the natural increase and reproduction of the immigrants develop?
- 3) How the socio-demographic mechanisms modify the fertility and mortality patterns of the immigrants?
- 4) How the initial migration and fertility patterns of the immigrants influence their further migration?
- 5) How the migration influences the reproduction of population in the long run?

He has found everywhere the positive influence of the natural increase upon emigration and the negative influence upon the immigration and net-immigrations. Those relationships are being perturbed by strong influences of the socio-economic and natural factors such as: great demand for labour force in the regional markets, increase in housing resources in newly industrialized districts, favourable climatic conditions and so on.

He has concluded the following: the migration diminishes the fertility of the migrants partly directly or indirectly by the further migration combined with the first migration, partly by the migration associated with the social mobility. In the long run the flows of migrants from the rural areas to the urban areas, from small towns to the bigger ones, from less developed to more developed regions, seldom in the opposite direction, equate fertility and reproduction, generally on a lower level.

¹³ *Interrelationships between Occupational Mobility and Migration to Budapest*, Belgrade 1965; S. Borowski, *Factors of Labour Mobility in an Advanced Technological Society*, Sydney Conference-Contributed Papers 1967, s. 1035 - 1046; s. Goldstein, op. cit.; M. Boyd, *Occupational Mobility and Fertility in Metropolitan Latin America*, Demography 1973, vol. X, nr 1 - 17 i bibliografia.